

РОЗДІЛ I. ПРОВІНЦІЙНО-РИМСЬКИЙ СВІТ І ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У КУЛЬТУРНОМУ РОЗВИТКУ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ І ТИС. Н.Е.

З утворенням провінції Дакії в Подунав'ї Римська імперія активізує політичний, економічний та культурний вплив на варварські народи, які проживали на території сучасної України. Він виражався, насамперед, в налагодженні торговельно-економічних контактів, в результаті яких відбувається стрімкий соціально-економічний розвиток місцевого населення. З іншого боку політична криза в середовищі Римської держави, викликана різноманітними чинниками внутрішнього та зовнішнього характеру, зумовила наплив на її землі численних варварських племен.

В результаті т. зв. «Скіфських війн» (III ст. н.е.) Рим втрачає Дакію, а згодом і контроль над ситуацією в Дунайському регіоні. Це призвело до того, що у 395 р. колись могутня імперія розпадається на дві частини: Західну і Східну, а у 410 р. готи на чолі з Аларіхом руйнують її столицю. Із занепадом Римської держави розпочинається нова доба в розвитку варварських суспільств – епоха «Великого переселення народів».

Бандровський О.Г.

«ДАКІЙСЬКА ПОЛІТИКА» РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ВІД ДОМІЦІАНА ДО ТРАЯНА

Основна концепція римської зовнішньої політики у відношенні Дакії почала формуватися ще в добу завойовницьких походів Августа. Переїнявши цей напрям завоювань, в якості політичної спадщини від Юлія Цезаря, Октавіан Август трансформував її основну мету в захист територій, анексованих римлянами на Балканах та Іллірії від агресії гето-дакійських племен на лінії річки Дунай. Передумовою цього принципу була політика, яка повинна була зберігати нестійку рівновагу численних ворогуючих між собою племінних ватажків гето-дакійських племінних утворень. Засоби для здійснення цієї політики полягали у встановленні дружніх клієнтських стосунків з окремими представниками племінної аристократії на кшталт аналогічних стосунків з германськими аристократами. Так само, як і у випадку з державою Маробода, мета цієї політики полягала у гальмуванні державотворчих процесів, які мали гето-даки з доби Бурбесті. Рим на протязі першої половини I ст. н.е. мав певні успіхи у здійсненні цієї політики. Утворення провінції Мезії та переселення частини гетів на її територію, переселення язигів у Тисо-Дунайську низовину, розпалення кельто-дакійського протистояння – все це безумовно цілеспрямовані і досить результативні кроки у здійсненні цієї політики. Найбільш ефективною військовою акцією у реалізації цього завдання вважаються експедиційні походи Тіберія Плавтія Сільвана Еліана (намісника Мезії), проведені в проміжок часу між 60 та 67 роками (CIL, XVI, 3608; ILS, 986; Stehlik, 1969, s.39, Nr. 51). Аналіз результатів цього походу став предметом дискусії (Stein, 1940, s.29; Concole, Milns, 1983, p.1 83-184; Poulter, 1990, p.145).

Правління Флавіїв було відзначено зростанням активності задунайських племен, що у свою чергу викликало необхідність рішучих контрзаходів. В добу Веспасіана намісник Паннонії Тампій Флавіан отримав від сенату за пропозицією імператора відзнаку триумфатора (так само як Тіберій Сільван). Крім заручників він отримав і рекрутів (піхотинців та вершників) від язигів та свевів. Саме експедиційні походи намісників послужили основою для формування дакійського лімесу та створення Дунайської флотилії для його захисту (Колосовская, 2000, с.67). Даки в цей час отримували грошові субсидії від Риму (Iord., Get., 76).

Ситуація змінюється на початку 80-х років. Процеси [с. 125] внутрішнього розвитку племінного середовища Карпатського регіону призвели до стрімкого тиску на нижньодунайські кордони Риму (Gsel, 1894, p.202-208; Köstlin, 1910; Patsch, 1937, s.3-12; Möcsy, 1974, p.82-83; Strobel, 1989, s.1-7; Jones, 1992, p.138-141). Результатом цього тиску стала військова кампанія проти язигів, маркоманів та квадів. Ю.Колосовська говорить, що ці племена навіть уклали союз між собою і знищили XXI легіон Карах, що прибув для боротьби з ними з Рейну (Колосовская, 2000, с.67). Даки були позбавлені субсидій за відмову від допомоги Риму у цій війні. З літа 85 року на цьому відтинку імператор Доміціан має справу вже з суцільними грабіжницькими набігами дакійського союзу племен на чолі з Діурпанеєм на Мезію та систематичними грабунками окремих її частин (Strobels, 1989, s.37). Зрозуміло, що ці напади вимагали від центральної влади певних дій.

Війна планувалася Доміціаном з метою припинити посилення дакійського царства. В історіографії були спроби приписати Доміціану експансіоністські плани (Klose, 1934, s. 125). Проте, вони позбавлені будь-якого підтвердження в джерелах. Навпаки, Кассій Діон (Dio Cass., 67, 10,1-3) говорить лише про ліквідацію загрози (Strobel, 1989, s.80). Повторне явне визнання "дакійської" загрози, мир тільки на певних умовах, неприйняття самого факту існування дакійського царства, все це не могло привести римського імператора ні до яких взаємопорозумінь з противником (Dio Cass., 67,6,5; 7,2). Непоступливість позицій імператора була заснована на позиціях верств римської верхівки, що делегувала йому турботу про імперію, і представники якої, завжди засуджували нові боргові зобов'язання та погрози у відношенні до Рима. Це свідомо прискорювало дату конфронтації, і почуття власної імперської гідності вимагало політики неприйняття нового дакійського царя та зовнішньополітично обмежувало його свободу дій. Політика Доміціана визначалася прагненням непоступливості перед даками і мала на меті зовнішньополітичними силовими засобами не допустити послаблення позицій римлян на дунайському кордоні.

Проте, вже початок військових дій був невдалим. Зимою 85 р. даки та їхні союзники вторглися в Мезію і захопили частину її території. В битві загинув намісник провінції Гай Опій Сабін. Ведення військових дій було доручено префекту Преторія Корнелію Фуску (Tac, Agricola, 41, 2; Suet., Domitianus, 6; Eutrop., 7, 23,4; Oros., 7, 10,4; lord., Get., 13, 76). Згодом в Наісс (суч. Ніш) у Верхній Мезії прибув сам імператор (Dio Cass., 67, 6,3). Після очищення Мезії Фуск по понтонному мосту, збудованому біля суч. міста Корабія перейшов Дунай. Проте, коли військо вступило на територію дакійського царства [с. 126] в гірських перевалах Південних Карпат, його армія була оточена та знищена даками. Легіон V Alauda не тільки перестав існувати, але й позбувся свого штандарту. Це рахувалося величезною ганьбою для римських солдат. Проте і вони самі, і їхній обоз та спорядження стали здобиччю Дураса (в джерелах іноді Діурпаней – прим. О.Б.), тодішнього дакійського царя (Tac, Agricola, 41, 2; Suet., Domitianus, 6; Dio Cass., 68, 9,3; Eutrop., 7, 23; lord., Get., 77-78). Дакійський цар пішов далі у приниженні римської гідності. Він у 87 році запропонував умови миру на основі субсидії. Кожний римлянин повинен сплачувати йому два оболі на рік (Dio Cass., 67, 5; Petr. Patr., 4).

У відповідь в 88 році новий префект Преторія Теттій Юліан перейшов Дунай в районі Вімінація (суч. Костолац) і почав просуватися у напрямку Тібіска (суч. Карансебеш). Саме в цей час відбулася зміна дакійського царя і до влади прийшов Децебал. Після розгрому двох римських армій (Оппія Сабіна в Мезії та Корнелія Фуска) в битві при Тапах ("Залізні ворога" в Трансільванії, суч. Дева) даки на чолі з Децебалом зазнали поразки.

Активна розбудова мезійських лімесних укріплень та неопосередкована участь у двірцевому перевороті в Сармізегетузі (заміна Дураса Децебалом) і навіть перемога при Тапах не дали Риму відчутних позитивних зрушень в дакійському питанні (Dio Cass., 67,6,1). Процес державотворення розцінювався римлянами як такий, що руйнує мир на кордоні Дунаю, і це вимагало від Доміціана негайних дій проти Децебала, який ставав радикальною фігурою на політичному ландшафті дакійського державобудування.

На весні 89 року конфронтація з вторгненнями маркоманів, квадів та язигів зводить на нівець зусилля Доміціана провести військовими силами політику в дійсність (Dio Cass., 67,

6,1). Децебал навіть дозволив командуючому римськими військами Гаю Велію Руфу пройти в тил германців через територію даків (Patsch, 1937, s.5-7,9-13). Це дозволило останньому повідомити про активну розбудову дакійської держави. Доміціан також переконався у слабкості лімесних укріплень на Дунаї, а нищівна поразка від маркоманів (Dio Cass., 67, 6,4; 7,1) показала необхідність реконструкції кордону. Ескалація опору племен Карпатського регіону висунула на порядок денний укріплення Паннонії, як центру римського інтересу, та не залишила імператору ніякого вибору як домовлятися з Децебалом (Dio Cass., 67, 7,2). Загальне відчуття кінця світу в римському суспільстві показує, в якій безвихідній ситуації знаходився імператор. До переговорів схилився і Децебал, котрий також мав підстави для переговорного процесу. Втрати, що понесли даки внаслідок тривалої військової кампанії були [с. 127] відчутними, а ситуація дозволяла вести переговори на вигідних умовах. Умовами переговорів став обмін зброєю, полоненими та військовими спеціалістами (Dio Cass., 67, 7,2; 68, 9,3). Поверненню римської зброї передували домовленості про надання Дієгісу, брату царя діадеми. Це здійснив сам Доміціан в Паннонії, звідки він керував військовими діями проти маркоманів та квадів (Martial., 5, 3; 6, 10,7). Імператор поклав корону на голову Дієгіса і відправив його в Рим до сенату з делегацією дакійських послів та листом від імені Децебала, який, як стверджують джерела, написав сам (Dio Cass., 67, 7,3).

Мова звичайно не йшла про умови традиційного *Deditio*, тобто традиційного для римлян миру на умовах капітуляції. *De iure* це означало, що ці переговори стали переговорами про перемир'я і військовий стан між контрагентами продовжувався (Dahlheim, 1968, s.9). Доміціану, за таких обставин, нічого не залишалось, як зберегти добрий вираз при поганій грі (тобто вдатися до відомих ще з часів Августа засобів пропаганди). Він максимально використав для цього приїзд брата та посланця Децебала Дієгіса та вручення йому символів царської влади та подарунків. Саме цей візит і було використано для поширення серед римського населення уяви про формальне підкорення даків під владу римського народу. Хоча, як стверджує М.Шмітт, ніякої підстави виступати як переможцю в нього не було (Schmitt, 1997, s.103).

Результативність військової кампанії за передачі символічної діадеми Дієгісу напевно планувалася Доміціаном як факт усунення Децебала від влади і підписання остаточного миру. Джерела не підтверджують навіть факту, що Дієгіс отримав діадему як замісник Децебала, а акцентують на ньому як наступнику (Köstlin, 1910, s.75; Klose, 1934, s.126). Однак, сама процедура насправді була підтвердженням державного статусу дакійського царства, оскільки залишала Децебалу непорушними володіння царства і статус договору глобального та двостороннього (тобто визнання рівного статусу контактерів).

Ряд дослідників стверджували, що Децебал у 89 році відступив Риму Валахію та південь Молдови (Vulpe, 1960, s.337; Vulpe, Barnea, s.82; Moeller, 1984, s.599). Однак твердження Марціала "*accola iam nostrae Degis, Germanice, ripae, a famulis Histri qui tibi venit aquis*" (Martial, 5, 3,1) занадто риторичне. Свідчення Р.Фінка про римський президіум в Пояні та вексиліяції з Буррідави насправді датуються 16 вересням 105 року (Fink, 1971, p.217), і навряд чи мають відношення до подій доби Доміціана. Децебал зобов'язувався дозволяти прохід військ через територію царства і надавати заручників (Plinius, [с. 128] Panegyricus, 12, 2). Зустрічні зобов'язання Риму полягали у відправці численних майстрів, обізнаних у військових та громадянських справах (Dio Cass., 67, 7,4), а також виплаті регулярних грошових сум на користь Децебала (Rogers, 1984, p.67).

Характерними особливостями договору Доміціан-Децебал були послідовність і чіткість. Мета договору полягала у створенні мирного підґрунтя, що повинно було забезпечити концентрацію військових потужностей на кордоні Паннонії, та використанні протиріч даків у боротьбі проти маркоманів, квадів та язигів. Це ґрунтувалося на досвіді проходження Велія Руфуса, командира загону з восьми легіонних вексиліяцій, що в кінці літа 89 року разом з дакійськими частинами брав участь у військовій експедиції проти маркоманів, квадів та язигів. Передумовами заключення договору були великі поступки Децебалу. Тільки

особиста зацікавленість останнього могла бути гарантією тривалого та практичного миру на нижньому Дунаї. Для нього мета була досягнута тим, що угода служила гарантією територіального суверенітету дакійського царства та фінансовим і технічним підкріпленням його влади (Patsch, 1937, s.32).

Слід сказати, що влада прикордонних з Римською імперією ватажків завжди залежала від характеру подарунків, від яких залежала племінна аристократія. Але гарантія сплати регулярних сум та ремісників вносила нові риси в положення дакійського царя. В певній мірі ці положення забезпечували його привілейований статус і вперше входили в римську договірну практику. Угода надавала римським гарантіям обов'язкову форму і "прив'язувала Рим до виконання зобов'язань, невиконання яких могло зробити неминучим початок повторної війни" (Schmitt, 1997, s.105). Обов'язки Риму сплачувати регулярно грошові суми після принципу стипендій та плати за виконання військових зобов'язань була викликана поєднанням політичного тиску та вичерпаними можливостями військових сил інтервенції через конфронтацію з племенами – сусідами Паннонії.

Отже, баланс війни був досить компромісним. Спочатку дослідники говорили про ганебну угоду Доміціана (Brandis, 1901; 1966), але згодом змінили думку на протилежне судження про те, що дакійське царство "було введено в систему клієнтських держав" (Strobel, 1989, s.94). Але, треба говорити про більш диференційовану оцінку угоди, яка враховувала суперечливі відносини між римською вимогою переваги та реальними зовнішньополітичними умовами. Доміціану вдалося в складному, у військовому відношенні, положенні схилити суперника до миру і військової кооперації. Але сам конфлікт з [с. 129] даками не тільки не був усунений, але й загострений, оскільки положення угоди не тільки не ліквідували "дакійську загрозу", але й дали можливість посилити її значення. Тільки наївний спостерігач, або пропагандистськи заангажований поет Марціал міг стверджувати, що Доміціан схилив даків під римське ярмо і відхилив загрозу миру на кордоні Дунаю ("Non timet hostilis iam lapis iste minas; grande iugum doiTiita Dacus cervice receipt") (Martial, 6, 76,4).

Ми не будемо аналізувати напружені та тривалі конфлікти римлян у 90-ті роки з маркоманами, квадами та язигами (Strobel, 1989, s.99; Jones, 1992, p.150-151). Проте, після їх завершення прийшов час переосмислити зміст угоди Доміціана і знайти спосіб укріпити кордон з Дакією без спроб насильницького руйнування позицій партнера по угоді. Сам Децебал не прискорював подій, використовуючи час для укріплення своїх позицій, як у внутрішній, так і в зовнішній політиці. Цій меті сприяла щорічна грошова субсидія та діяльність римських ремісників та військових спеціалістів. На території дакійського царства почалось будівництво потужних фортець, особливо навколо столиці Сармізегетузи, що повинні були захищати від можливих нападів центри дакійської держави. Виготовляються також численні військові механізми та зброя (Brandis, 1901, Sp.2251; Patsch, 1937, s.52). Коли в межах римської держави спалахнули заколоти, пов'язані з вбивством Доміціана (Suet., Domitianus, 23; Aurel.Vict, II, 9), повстання на нижньому Дунаї (Patsch, 1937, s.47) охопили частково і даків, оскільки йшло вербування солдат в провінціях (Dio Cass., 67, 7,4; Patsch, 1937, s.55; Strobel, 1984, s.59-60).

Римські спостерігачі реєстрували посилення загрози із зростаючою неприязню, проте безперервні військові конфлікти з маркоманами, квадами та язигами не давали навіть припустити можливість військової експедиції проти даків (Dio Cass., 68,6,1). Тільки за часи намісника Паннонії Лонгіна (Сп. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus) в часи правління Нерви вдалося перемогти маркоманів та квадів і встановити спокій на кордоні Паннонії. Умови миру з маркоманами та квадами Траян регулював особисто, коли він протягом зими 98/99 рр. відвідав дунайські провінції (Halfmann, 1986, s. 184). Саме цей фактор напередодні вступу на посаду імператора Траяна почав відігравати вирішальну роль у зміні римської політики по відношенню до даків (Tac, Germania, 42; Plinius, Panegyricus, 8, 2; 12, 1; 16, 1). Це стосувалося не лише даків (Strobel, 1989, s.105). Умови миру з маркоманами та квадами Траян регулював особисто, коли він протягом зими 98/99 рр. відвідав дунайські провінції (Halfmann, 1986, s.184). [с. 130]

Політика озброєння даків нав'язувала колишньому наміснику Германії Траяну переконання у переході до силових дій у вирішенні проблеми. Розбудова фортець, хоча і не свідчила про агресивні наміри, стала використовуватись як пропагандистське забарвлення і трактувалася як можливе порушення умов миру. Це забарвлення підкріплювалося загальним уявленням про "вічне прагнення варварів" до нападів на кордони. Як підкреслював Тацит (Tac, *Historiae*, 3, 46), в римському суспільстві вже з 69 року за даками пропагандистськи закріплюється репутація ненадійних сусідів, що очікують послаблення Риму для розбійних нападів на прикордонні території. Будь - який крок Децебала до укріплення кордонів та потужності новоствореної держави в очах Траяна трактувався як спроба розпочати, рано чи пізно нову військову конфронтацію. Справа навіть не полягала в тому, чи планував сам Децебал напад на Мезію, чи це була лише пропагандистська вигадка римського імператора з метою виправдання нової експансії. Обсяг дакійського озброєння та зростання особистого авторитета Децебала серед даків, які підкреслюють джерела (Plinius, *Panegyricus*, 16, 5; Dio Cass., 68, 6,1) не залишають сумнівів в тому, що римська сторона сприйняла політику дакійського царя як загрозу миру.

Зміцнення влади дакійського царя привели римського імператора до рішення розпочати підготовку військової кампанії. Траян намагався довести до суспільної думки, що він не буде вичікувати. Тому, першим кроком імператора стала відмова від виплати щорічної субсидії дакам, яка, зрозуміло, повинна була викликати невдоволення Децебала. Самі римляни, спираючись на досвід своєї історії, розглядали угоду лише як папірець, знищення якого робило неминучим перехід до розмов за допомогою зброї. Особисті риси Траяна сприяли до розуміння ним того факту, що угоди з гордим варварським ватажком не переіменюють дієвості військових засобів (навіть після невдалих конфронтацій). Таким чином, в Римі почали обраховувати чисельні військові збитки, які Децебал приніс Риму, здобутки, які отримав дакійський лідер в наслідок підписаних угод, а також наслідки після заколотів в провінціях, що мали місце після вбивства Доміціана. На цих згадках не тільки посилювалося відчуття помсти, але й встановлювалася система візців для союзних Риму племен, що повинна була їх навчати не протиставляти себе Риму та ставити під сумнів гідність імператора, як символу римської держави, без загрози справедливого покарання. Мотив помсти справедливо відзначається дослідниками (Strack, 1931, s.89; Picard, 1957, p.396; Strobel, 1984, s.34; 156).

Таким чином, Траян розпочав з 98 року військову та [с. 131] адміністративну підготовку до військової кампанії проти дакійського царства (Plinius, *Panegyricus*, 12, 3; CIL, III, 1699; 8267; ILS, 5863). Зі свого боку Децебал починає переговори з племенами бурів, роксолан та інших народів нижнього Подунав'я про спільні дії проти римлян (Dio Cass., 68, 8,1; Iord., *Get.*, 13, 101; Patsch, 1937, s.54; Strobel, 1984, s.58). А.Гарзетті стверджує про бастарнів, котинів, озів та анартів, як союзників Децебала, посилаючись на повідомлення Діона (Garzetti, 1974, s.319). Союзні прагнення Децебала, що розповсюджувалися вздовж кордонів Риму по плинину Дунаю, ще більше загострювали стосунки Риму та Дакії і військове зіткнення ставало неминучим.

Весною 101 року римські підрозділи перейшли Дунай, щоб взяти участь у боротьбі з даками. Це було саме значне зіткнення з часів германських компаній Августа та Тіберія. Траян врахував досвід Доміціана: 10 легіонів та близько 60 000 воїнів допоміжних загонів, крім того численні підрозділи, що були відряджені з усіх частин імперії на дунайській кордон, а також загоони маркоманів, квадів, язигів та інших клієнтських утворень з повороту Дунаю були надіслані на північ для того, щоб поставити ворога на коліна (Strobel, 1984, s.85).

Втрати не зупиняли його в цій військовій кампанії (Patsch, 1937, s.62; Hanslik, 1965, Sp.1058; Strobel, 1984, s.162-169). Навіть тоді, коли на південному сході військові дії повели союзники даків. В цей час римські піхотні частини будують дороги і мости і просуваються високогір'ями Банату та Олтенії проти укріплених фортець даків. Роксолани та бури восени 101 року провели напад в межі Нижньої Мезії (Dio Cass., 68, 8,1; Strobel, 1984, s.170-171). В той час, коли їх кіннотні загоони грабують беззахисні балканські провінції, Траян проводить

вирішальну битву біля Адамкліссі і потім відкидає їх за Дунай (Plinius, Epistulae, 10, 74,1; Dio Cass., 68, 8,2; Amm. Marc, 31, 5,16; lord., Get., 13, 101; Gerov, 1977, s.115; Strobel, 1984, s.177). Твердження про кінноту з колони Траяна як союзників дакійського царя (Florescu, 1959, Sc. XXXI;XXXVII), як не про сарматську, а парфянську (Debevoise, 1938, p.217; Chaumont, 1976, p. 130), є помилковим. На честь перемоги імператор будує монументальний Тгораеум на місці битви з посвятою Mars Ultor на згадку про свої успіхи. Спроби відтворити для детального розгляду війни барельєфи колони Траяна та вівтаря методично невірні, оскільки вони використані радше для пропаганди величі та гідності Риму і хронологічно не підібрані. Більш докладно про ці події розповідають археологічні знахідки (Florescu, 1965; Strobel, 1984, s.34-35).

Римляни вступили на територію Дакії з двох сторін. Одна армія на чолі з Траяном чисельністю 200 тис. перейшла Дунай по [с. 132] понтонному мосту біля Ледерати (суч. Паланка), інша – на чолі з Манієм Лаберієм Максимом (M. Laberius Maximus Marcius Crispinus) (Stein, 1940, s.61; Strobel, 1984, s.73-74; Eck, 1970, s.156-157) переправилася через Дунай у Діерни (суч. Оршова). Армія імператора просувалася на Тібіск (Карансебеш) через Арцідаву (Вередія), Берзобіс (Берзовія) та Азіс (Фирлюг). Друга направлялася до долини річок Черна та Тіміш. Обидві армії мали з'єднатися біля Тібіска, форсувавши річку Бистру, а потім вийти до Тап (Дева).

Саме від Тап (Трансільванські "Залізні ворота) був відкритий шлях для римського наступу на дакійську столицю Сармізегетузу. Під час форсування Бистої Децебал атакував римські армії. Незважаючи на великі втрати римляни форсували річку, а Маній Лаберій Максим захопив в полон сестру Децебала з дитиною (Dio Cass., 68, 9,4). Про діяльність цього командира є навіть окремі дослідження (Groag, 1927, Sp. 1874-1903; Strobel, 1984, s.68-70). Після перемоги римляни побудували укріплену фортецю Pons Augusti (Колосовская, 2000, с.80).

Бойові дії продовжилися у 102 році. Трьома ударами (від Тап –Траян, гори Хатег – Лаберій Максим та ущелина Сурдук – Лузій Кветій) вдалося нейтралізувати збройні сили даків. Децебал у 102 році запропонував капітуляцію, і здавалось виникла обставина на користь Риму. Проте виявилось, що Децебал прагне виграти час, коли він відмовився прийняти посланців імператора Луція Ліцінія Суру та префекта Преторія Клавдія Ліліана (Dio Cass., 68, 9,2). Допоміжні мавританські кіннотні загони на чолі з Луцієм Кветієм зайняли в той час після облоги укріплену фортецю Апул (Dio Cass., 68, 8,3; 9,3). Після битви на підході до Сармізегетузи і повідомлення про захоплення в полон сестри Децебала переговори про капітуляцію було відновлено. На цей раз Децебал не мав вибору: поблизу Сармізегетузи (30 км) у військовому таборі імператору він склав зброю та погодився на сплату контрибуції (Dio Cass., 68, 8,3; 9,4; 9,6). У випадку з римським табором (Dio Cass., 68, 9,7) мова не йшла про саму столицю даків (Piso, 1993, s.28), а про гарнізон на рівнині, що згодом у 106 році став колонією Ulpia Traiana Sarmizegetusa і новим центром провінції (Strobel, 1984, s.201,226).

Умови миру як капітуляції дакійської держави Децебала були остаточно затверджені формальним актом сенату в Римі як договір про мир (Dio Cass., 68, 9,7; 10,1). Підтвердження угоди сенатом мало тільки політичне значення, оскільки імператор мав право на підписання будь - яких угод: foedusve cum quibus volet facere liceat (CIL, VI, 930; ILS, 244 (lex de imperio Vespasiam); Täubler, 1913, s.157). Воно лише ілюструє той факт, що Траян був занепокоєний державною [с. 133] стабільністю принципату після внутрішньополітичних конфронтацій доміціанівських часів навколо рівноправних стосунків з сенатом.

Підписання цієї умови підтвердило той факт, що військове втручання як засіб зовнішньої політики виявилось ефективним. Траян досягнув зовнішньополітичної мети, яку поставив на початку 102 року. Децебал відмовлявся від поступок, що були зроблені у 89 році і фактично визнавав себе переможеним, оскільки підписував умови капітуляції. Договір миру набував функцію диктату підкореному царю певних умов. Дослідження тексту угоди вказує на те, якою високою ціною стала для Децебала спроба формального звільнення з під влади римського права та платою за отримання корони від імператора. Ми стверджуємо, що

захоплення Дакії та її провінціалізація стала новою зовнішньополітичною метою Траяна саме тепер. Вже в кінці 102 року Траян повернувся в Італію і відсвяткував грандіозний тріумф в 103 році. Підписання миру стало паузою для поповнення військових ресурсів та перецікування зими 102/103 років (Daicoviciu, 1943, s.78; 1977, s.916; Strobel, 1984, s. 155,200). Під питанням залишається той факт, чому Траян не використав безнадійне положення даків на початку 102 року, хоча і був зацікавлений в закінченні війни (Dio Cass., 68, 9,1-3). Вчені, шукаючи мотиви Траяна, вказують на те, що ці мотиви, скоріш за все, були викликані бажанням приховати свою основну мету, в той час коли Децебал шукав шляхи для завершення війни (Strobel, 1984, s. 195).

Під час реконструкції угоди 103 року потрібно враховувати той факт, що вона у оригінальній формі не збереглася. Основу реконструкції утворюють два фрагменти Діона Кассія, з котрих перший містить мету угоди (Dio Cass, 68, 9,5-6; Xiphilinos, 231, 16; Petr. Patric, 5), інший – різні договірні зобов'язання, що бере на себе Децебал на наступні місяці (Dio Cass., 68, 10,3; Xiphilinos, 232, 2). Але з тим прослідковується структура і форма угоди:

I. Мета угоди (визначалася римським договірним правом, тому територіальна та часова сфера дій цим договором закривалася (Tä ubler, 1913, s.48; Dahlheim, 1968, s.183).

1. Встановлення стану миру.

2. Встановлення римського панування. Римське панування полягало в тому, що між сторонами встановлювалася дружба та союз (*amicitia et societas. φίλια καὶ συμμαχία*). Так як Децебал був переможеним і не міг диктувати умов, то союз і дружба – корпоративні зобов'язання.

3. Встановлення терміну дії угоди: безстрокова. Не існує ніяких тимчасових обмежень на дію угоди (Fisch, 1979, s.346). [с. 134]

4. Угода про ненапад: "Не повинно бути військових дій між сторонами" (Tä ubler, 1913, s.47).

II. Визначення нейтралітету:

Прийняття заборони для Децебала політичних зв'язків з іншими державами, що будуть ворожими Риму або ведуть військові дії проти нього (Dio Cass., 68, 10,3).

III. Визначення союзу:

Визначення обов'язку Децебала діяти до ворогів і друзів як римляни (*τοὺς τε αὐτοὺς ἐχθροὺς καὶ φίλους τοῖς Ῥωμαίοις νομιζεῖν*) і на випадок військового зіткнення надавати римській державі допомогу проти ворогів. Вимогу військової допомоги слід трактувати як правило мати за друзів та ворогів тих самих суб'єктів стосунків, що і римляни. Необхідно порівняти з правами римських клієнтських угод 189 року до н.е.: *hostis eisdem habeto quos populus Romanus armaque in eos fert bellumque pariter gerito*: (Livius, 38, 11,3; Tä ubler, 1913, s.62,185).

IV. Спеціальні вимоги:

1. Положення про врегулювання безпосередніх військових наслідків:

a) Зобов'язання Децебала видати зброю та військові машини. Навряд чи мова йшла про все озброєння, як вважав К.Патч (1937, s.85). Джерела стверджують, що тотальне роззброєння вступало в протиріччя міжнародно-правовому статусу контрагента та традиційній функції держав-клієнтів як провінцій, розташованих на кордонах світу римської влади.

b) Зобов'язання Децебала видати сільськогосподарські знаряддя та ремісників.

2. Вимоги до Децебала стосовно обмежень військової сили:

a) Заборона для Децебала про обмеження кількості військової зброї. Витікає з повідомлення Діона Кассія, що Децебал в порушення угоди збирає зброю (Dio Cass., 68, 10,3). Вчені заперечують застаріле твердження Т.Моммзена про неможливість таких вимог (Tä ubler, 1913, s.80).

b) Зобов'язання Децебала ліквідувати дакійські укріплення.

c) Заборона для Децебала ремонтувати зруйновані укріплення та зводити нові.

3. Положення, що торкаються кордонів дакійського царства: Встановлення територій дакійського царства, з ких вилучені захоплені Децебалом землі і повернені населенню суверенні права. На відміну від версії Ксіфіліна, що залишає області (*ἀποτηναί*) Децебала недоторканими, Петр Патрицій, говорить про відступ Децебала (*παράχωρειν*). Перевага

останнього в тому, що ця вимога в римських [с. 135] договорах не залишала місця для поступок (Tă ubler, 1913, s.15,71; Patsch, 1937, s.85).

4. Захисні визначення:

Умови, що захищають сфери впливу Риму, та в межах яких Децебал позбавляється політичної та військової активності:

a) Imperium Romanum:

а) заборона Децебалу приймати в себе римських перебіжчиків; Діон (Dio Cass., 68, 10,3) згадує цю вимогу між зброєю (IV, 2, а) та укріпленнями (IV, 2, с). Можна згадати ще одне місце (Dio Cass., 68, 9,5-6), де говориться про порушення заборони наймати в межах Римської імперії найманців (IV, 4, а, с),.

б) заборона Децебалу приймати римських найманців та перебіжчиків.

б) Захист держав та племен, з якими Рим має угоди про дружбу або союзницькі договори:

а) заборона Децебалу вести проти таких держав війну.

б) заборона Децебалу будувати в цих державах поселення. Це стосувалося зокрема земель сарматів, коли їх землі були анексовані Римом.

5. Вимоги забезпечення: положення заручників (одностороннє). Основами угоди про мир були обов'язкові гарантії. Гарантіями римського домінуючого положення стали нав'язані Децебалу вимоги визнати мир на вічні часи і не вести ніяких ворожих дій проти Риму. Це відповідало інтересам Траяна примусити підкорених даків до суворої та тривалої міжнародно-правової законслухняності та на тривалий час гарантувати спокій та порядок на кордонах Дунаю. Війська, що залишалися в Дакії під командуванням Гнея Помпея Лонгіна мали контролювати вимоги угоди та придушувати окремі спалахи невдоволеної дакійської знаті.

Конкретні факти поставили Траяна перед проблемою забрати у даків можливість самостійної зовнішньої політики. Для цієї мети служило в угоді визначення нейтралітету, що забороняло Децебалу встановлювати стосунки з іншими державами та заключати з ними військові союзи. Безумовно, що в цій частині Траян реагував на нестабільність ситуації на нижньому Дунаї, зокрема на прорив буррів та роксолан. Тому існування "дакійської проблеми" впродовж тривалого часу ставало загрозою формування нових коаліцій на чолі з даками, чи за їхньою участю.

Одною з важливих умов угоди стала військова допомога. Крім обов'язку надавати в розпорядження римської прикордонної армії на випадок збройного конфлікту допоміжних військ, військових поставок [с. 136] та будівельних матеріалів, забезпечення римської армії зерном та іншими продуктами, існував також борг надавати прохід військовим частинам через землі дакійського царства. Взаємозв'язок визначеного нейтралітету та союзу визначали радикальне обмеження зовнішньополітичного суверенітету Дакії (Schmitt, 1997, s.117). Перемога поставила перед Траяном завдання поступово зменшувати потенціал дакійської держави. Договір містив тому ряд вимог видачі полонених та перебіжчиків, повернення зброї, військових механізмів, ремісників та інженерів. Існували і умови загального зменшення військового озброєння. Траян намагався знайти прагматичне рішення роззброєння даків, до того рівня, щоб забезпечити безпеку Риму. В той самий час, він розумів, що дакійське царство повністю обеззброєне і не зможе боронитися від нападів з боку північних та східних сусідів. Це означало і те, що воно не зможе зіграти роль буфера для дунайських провінцій.

Важливою також була система заборони на будівництво укріплень та фортець. Вона досить помітно прослідковується за даними археологічних джерел (Daicoviciu, 1974, Sp.607; Strobel, 1984, s.46). У цьому відношенні військовий досвід під час дакійської кампанії відіграв вирішальну роль.

Дакійська війна подарувала Риму обширні частини області Банат. Південно-західні фортеці захищали Олтенію та південь Молдови. Поруч с землями, що Рим захопив протягом війни (Dio Cass., 68, 8,3; 9,3), Децебал, згідно договору повинен був звільнити області, що римляни рахували як захоплену територію, і де знаходилися римські укріплені табори з

допоміжними з'єднаннями (Dio Cass., 68, 9,7). Захоплення не створювало умов для договірного характеру територіального зростання (Täubler, 1913, s.72). Тому регулювання в угоді про мир мало тільки сенс для земель, що не були включені в склад держави. Важко погодитися з думкою дослідників (Hanslik, 1965, Sp.1068; Daicoviciu, 1977, s.917; Strobel, 1984, s.199) про те, що всі області Банату, південно-західного Семиграддя, Олтенії, Мунтенії і півдня Молдови були предметом договірного врегулювання. Якщо це так, то повинні були б бути докази, що захоплення не могло викликати довготривале отримання вищезазначених територій. Ці території в адміністративному плані відносилися до провінції Moesia superior (Банат, південно-західні області Трансильванії, включаючи лінію Хатег-Ебене, Олтенію на захід від Джиула) та Moesia inferior (Олтенія на схід від Джиула, Мунтенія, південь Молдови до Пояни на р.Сепет) (Strobel, 1984, s.203; 1986, s.921; Petolescu, 1935, s.45; Piso, 1993, s.1-3).

Політика експансії стала послідовним результатом римсько- [с. 137] дакійських відносин, котрі довели, що Дунай як кордон з провінціями Мезії не може дати достатнього захисту. Траян саме тому прийшов до висновку про необхідність створення нової провінції (Schmitt, 1997, s.118). Інкorporація суміжних придунайських земель стала першим кроком до реалізації мети про створення великої, контрольованої військами зони захисту на протилежному березі річки. Зразком для цих дій стала прикордонна політика доби від правління Веспасіана до Доміціана та великі територіальні захоплення форпостів з метою зміцнити кордон між верхнім Рейном та верхнім Дунаєм з метою його укріплення. Про це пише і Тацит (Germania, 32).

Потужний кам'яний міст біля Дробети (спроектований архітектором Аполлодором з Дамаску) через Дунай зміцнюють і посилюють фортецею (Dio Cass., 68, 13; Strack, 1931, s. 127; Patsch, 1937, s.88; Tudor, 1974, p.47; Strobel, 1984, s.204; Абрамзон, 1995, с.528-529), створюючи тривалий зв'язок з римськими окупаційними підрозділами, що можуть бути негайно залучені до можливої військової кампанії проти даків. Такий спосіб політичного мислення безумовно повинен був вести до повторної війни на випадок порушення умов домовленостей, на випадок опору Риму (Dio Cass., 68, 13,6).

Захисні вимоги, як вияв прагнення Траяна послідовно обмежувати зовнішньополітичні можливості дакійського царства, такі як заборона приймати перебіжчиків, римських спеціалістів та найманців розглядаються як курс на підрив політичної потужності даків. Тільки обмежені військові контингенти повинні були контролювати пересування у варварському прикордонні даків. Ці вимоги мали реальне значення для сарматів – язигів, що межували з даками на заході в районі Тисо-Дунайської низовини (Mocsy, 1954, s.124; 1977, s.439; Dörner, 1971, s.681; Dittrich, 1984, s.5-6) та у війні Траяна виступали як його союзники. Вони претендували на землі верхнього та середнього Потисся (Strobel, 1984, s.205; 1986, s.963; Dörner, 1971, s.681-682; Bichir, 1972, s.137-139). При сильному послабленні даків язиги могли скористатися цією можливістю і очистити дорогу новим племенам, що також було небажано для Риму, оскільки сильно зашкодило б провінціям Паннонії. Траян не мав за мету посилення одних племен за рахунок інших. Він вважав за потрібне зберегти рівновагу і на лівому березі Дунаю.

Текст договору про мир, таким чином, був спрямований на тривалий час спокою та порядку, унеможливлення нової війни та захист мезійських провінцій. Пункти угоди по суті обмежили зовнішньополітичну активність та військову потужність дакійського [с. 138] царства. Політична ізоляція даків та утворення потужних зон захисту зміцнили кордони провінцій. Зобов'язання надати заручників гарантувало слухняне виконання умов угоди противником. Контролюючи все це, переможець створив новий політичний ландшафт на Дунаї і договір про мир став виразом нового політичного мислення про ствердження та забезпечення римського статусу в цьому регіоні. Розглядати цю угоду лише як перемир'я (Daicoviciu, 1977, s.917; Strobel, 1984, s.200) немає ніяких підстав. На нашу думку це був справжній мирний договір (Patsch, 1937, s.85).

У цьому плані слід розглядати і рішення про припинення Траяном будь - яких грошових виплат Децебалу (Dio Cass., 68, 6,1). До цього моменту регулярні щорічні виплати дакам з доби Доміціана безумовно забезпечували зростання влади дакійського царя. Тому,

припинення фінансування перетворилося на політичну концепцію імператора. Зрозуміло, що це не позбавило Траяна проблем з пошуком нових прибутків держави. Населення земель, що були приєднані до мезійських провінцій хоча і стало об'єктами оподаткування, проте це не було основним питанням римської експансії, а лише засобом перекрити частково витрати військової кампанії, що були значно більшими. Прибутки з анексованих територій були достатньо відчутні, оскільки в угоді про мир мова не йшла про серйозну контрибуцію (Fink, 1971, s.217, Nr. 63; Glodariu, 1977, s.953). Статті угоди доводять про те, що економічний мотив у цій війні був опосередкованим. Взагалі здається, що існуюче в науковій літературі положення про економічні мотиви Риму у війнах з Децебалом є значно перебільшеними. Джерела не дають для цього ніяких підстав. Думка про те, що Траян мріяв про захоплення золотих та срібних покладів на землях даків виглядає голосливою (Stein, 1944, s.8; Daicoviciu, 1977, s.916; Strobel, 1984, s.158; Martino, 1985, s.523). В свій час Р.Сайм заперечував погляди дослідників про те, що Траян намагався компенсувати фінансові витрати Доміціана золотом даків (Syme, 1930, p.55). Здається, за матеріалами джерел, що інформація про багатства даків з'явилася безпосередньо в ході військової кампанії.

Для нас більш важливим є той факт, що Траян застосував подібну до "дакійської" практику міжнародно-правових зв'язків у відношенні до роксолан та інших племен на дунайському кордоні (SHA, Hadrianus 6,8). Незалежно від того, що ці зв'язки носили формальний договірний характер, чи мова йшла про стосунки дружби без оформлення угод, вони носили характер патронатного відношення Риму до клієнтів – племен. Вирішальним був лише стійкий інтерес створити сферу політично ізольованих народів, що [с. 139] зовнішньополітично підпадали під домінуючий вплив імперії, і позбавлялися дакійського впливу в регіоні. Досягнутий Траяном контроль над дакійською державою був чудовою задумкою: Рим утворював центральну владу, що володіла зовнішньополітичними контактами даків та їх сусідів і була головним контролером над ними. Це підтверджує висновок про те, що Траян за допомогою нового зовнішньополітичного курсу зумів зробити крок до організації придушення будь-якого опору пануванню Риму та проти союзних йому племінних союзів.

В цілому, ми прагнемо довести, що думка про забезпечення миру та непорушності кордонів була наріжним каменем зовнішньої політики Траяна. Договір про мир слугував меті укріплення кордону в нижньому Подунав'ї та контролю за утворенням племінних угруповань, що могли чинити опір римлянам. Політика експансії, яка забезпечувала поширення володінь мезійських провінцій за Дунай, повинна була послабити тиск на кордон та забезпечити кращий захист населення дунайських та балканських провінцій. Коли Траян в кінці 102 року повернувся в Рим та відсвяткував у 103 році тріумф, здавалось, що ця перемога над ворогом гарантує тривалий спокій та порядок на Дунаї (Plinius, Epistulae, 8, 4,2; Dio Cass., 68, 10,2; Small wood, 1966. s.30, Nr. 18; Strobel, 1984. s.202; Halfmann, 1986, s.186).

Договір не міг врахувати того факту, що Децебал, незважаючи на поразку, продовжував мріяти про те, щоб не виконувати його умов (Dio Cass., 68, 9,4). В наступних 103/4 роках він систематично збирав зброю та приймав у себе біженців, відновлював зруйновані укріплення та вів таємні перемовини з сусідніми племенами (Dio Cass., 68, 10,3). Децебал навіть обмінявся делегаціями з парфянським царем Пакором II, котрий прагнув щедрими подарунками схилити дакійського лідера до спільних дій проти Риму. Дуже добре це підтверджується знахідками у Карпатському регіоні парфянських монет (Plinius, Epistulae, 10, 74; Cuntz, 1926, s. 193). Все це мало на меті організацію руху опору проти римської експансії та повернення Децебалу статусу господаря у власній країні (Dio Cass., 68, 12,2). Перші військові дії були спрямовані проти римських союзників, які спочатку були обкладені податками, а язиги витіснені з верхнього та середнього Потисся, яке було окуповано після першої війни Траяна (Dio Cass., 68, 10,3; Strobel, 1984, s.205).

Рішучість дакійського царя та військові приготування стали загрожувати спокою в межах провінцій і надали Траяну докази того, що міцний та довготривалий мир з Децебалом неможливий. Тому [с. 140] римський імператор зреагував відразу, сенат негайно оголосив

війну (Dio Cass., 68, 10,3). Власне підставою оголошення війни стали дії проти язигів, що мали клієнтські відносини з Римом.

Проте, тривалої підготовки не вийшло. Ситуація вимагала рішучих і негайних кроків. Це підтвердили події 104 року. Децебал ще був у слабкій позиції. Ні племена сусіди (бастарни та роксолани), ні Парфія не могли дати негайної допомоги (Smallwood, 1966, s.30, Nr.19; Vidman, 1982, p.46,99; Halfmann, 1986, s. 184,186). Коли вірні дакійському царю союзники почали концентруватися біля нижнього Дунаю, римські формування ще не могли запропонувати нічого рівноцінного. Діон навіть говорить про спробу вбивства Траяна, організовану Децебалом (Dio Cass., 68, 11,3). Тому очікування призводило до тактичної переваги даків. Ціна стала вище ніж милість та немилість Траяна до дакійського царя. Численні порушення угоди не залишали Траяну ніякого вибору та надії.

Децебал в останній момент мав ще надію на мирне врегулювання, проте він таємно відновив дипломатичні стосунки з сусідами про військову допомогу. Після того, як ця спроба створення єдиного фронту опору провалилася, даки з мужністю відчаю, наодинці, взялися за спробу вигнати римські гарнізони з лівобережних областей Дунаю. Напад на укріплення римлян вздовж дороги Дробета-Діерна не мав особливого успіху, але мав тенденцію послаблення позицій римлян. В науковій літературі існувала думка про те, що римляни були відкинені за Дунай (Gauer, 1977, s.33; Strobel, 1984, s.207-208).

Гней Помпей Лонгін, командуючий римськими військами за Дунаєм, вдало нейтралізував цей напад навесні 105 року. Тоді Децебал запросив його для переговорів, а потім підступно захопив в полон. Через нього дакійський цар намагався схилити Траяна до переговорів, які дали б йому час. Як повідомляє Діон Кассій, і Траян і Децебал вели активні дипломатичні переговори з метою зібрати сили для рішучих дій. Заручником цих переговорів став сам Лонгін і його смерть припинила вагання Траяна (Dio Cass., 68, 12,1-5). Офіційне проголошення другої війни (радше підтверджене попереднє 103 року) відбулося на засіданні сенату десь між 2 та 5 червнем 105 року (CIL, VI, Nr.2075; Smallwood, 1966, s.18, Nr.3).

Вже 6 червня Траян відправився на Дунай. Поки він добирався до міста Наїсс у Верхній Мезії, Децебал намагався захопити міст Аполлодора. Тут ми повинні піддати критиці Діона, який вважав, що цей міст споруджувався безпосередньо перед початком дій. Така споруда не могла бути зведеною за декілька місяців. На це справедливо вказує К.Патч (Patsch, 1937, s.100-101). [с. 141]

Траян долиною річки Морава дістався Вімінація з якого і виступив у межі Дакії, відрізавши збройні сили, які штурмували міст. Основною метою наступу 106 року було вже захоплення території і остаточна ліквідація держави даків. Джерелом для цього радикального рішення проблеми стала надмірна пихатість імператора. Закінчувати нову спробу конфронтації договірними засобами більше не узгоджувалося з загальновідомою непоступливістю даків та наполегливим прагненням до незалежності. Тому курс на тотальне придушення противника не мав ніякої альтернативи. Непереборна воля до свободи народу, цар якого не гребував, на думку римлян, ніякими, ганебними та підступними засобами, не залишила Траяну ніякого вибору у питанні збереження цього племені.

Таким чином була заперечена позиція попередніх імператорів про дунайський лімес, як достатній кордон та політика на утворення вакуумних зон в його межах. Траян вирішив перенести лімесні укріплення на північ від Дунаю в зону Карпатських гір, щоб гарантувати безпеку від набігів варварів на вже романізовані дунайські землі. Цьому погляду було аргументоване підтвердження. Децебал навіть без римських виплат зміг організувати загрозу Риму. Зрозуміло, що Децебал вже у попередні роки, за допомогою римських ремісників та спеціалістів зумів організувати видобуток золота та срібла. Фактично, об'єднання гето-дакійських племен за Децебала створило умови для організації видобутку золота та срібла, а кельтські ремісники навчили даків карбувати рівноцінну срібну монету. Навряд чи це могло бути реалізованим без підтримки римської влади в добу Доміціана. За рахунок платежів Доміціана було фактично реформоване все сільське господарство дакійської держави (Kriton, Getika, Frg.5; Glodariu, 1977, s.952). Але і цей момент міг бути врахованим Траяном, коли він

зрозумів, що захоплення території Дакії могло супроводжуватися серйозним економічним ефектом. Багаті ресурси країни могли не тільки покрити витрати на війну, але й додавали аргументи на користь радикального рішення проблеми. Імперська політика захоплення варварських земель не завжди приносила одні дивіденди. На причину чітко вказував вже Страбон (Страбон, 2, 115; 4, 200). Тому, в добу Флавіїв мали місце причини відмови від експансії після захоплення Британії (Dahlheim, 1982, s.57).

Даки в цих умовах боролися марно. Детально хід кампанії вже було висвітлено в перекладі книги Діона Кассія (Бандровський, 2002, с.97-217). Столиця царя та інші укріплені поселення були захоплені в результаті облоги та спалені, частина здалася (Dio Cass., 68, 14; Patsch, 1937, s.106; Hanslik, 1965, Sp.1077; Strobel, 1984, s.211). 50000 даків [с. 142] опинилися в римському рабстві (Joannes Lydos, De magistratibus, 2, 28), мирні жителі були вбиті або здійснювали як Децебал самогубство (Plinius, Epistulae, 8, 4,2; Dio Cass., 68, 14,3). Голова царя була привезена в Рим урочисто на сходи Гармоній (Iulianus, Caesares, 327D; Eutrop., Breviarium ab urbe condita, 8, 6,2; Speidel, 1970, p.142; Gage, 1986, p. 119). Обидва його сини були захоплені в полон (Vidman, 1982, p.38; Hansiik, 1965, p. 1079). Археологічні дослідження довели, що думка А.Альфельді про знищення більшої частини населення Дакії явне перебільшення (Protase, 1977, s.990; Strobel, 1984, s.222). Скарби царя, 165000 римських фунтів золота та 331000 фунт срібла поповнили скарбницю імператора. Іоан Ліда говорить в цьому зв'язку про 1650000 римських фунтів золота та 3310000 фунт срібла. Згідно Д.Каркопіно (Carcopino, 1961, p.112), ця цифра була також збільшена на один порядок, як і число військовополонених, та вказує на обмежену продуктивність золотих та срібних копалень Дакії. З ним погоджуються і деякі інші дослідники (Frank, 1940, p.65; Strobel, 1984, s.221). Є протилежна думка Фю де Мартіно (Martino, 1985, s.646), яка підкреслює той факт, що цифри у Ліди виписані чітко і можливість помилки неприпустима. Однак це не стосується, на його думку, цифри полонених. Як би там не було, військово та економічно була зламана держава і придушений будь-який опір Риму (Dio Cass., 68, 14,1; 14, 3; Eutrop., Breviarium c urbe condita, 8, 2,2; 6,2; Festus, Breviarium rerum gestarum populi Romani, 8, 2; Amm. Marc, Res gestae, 31, 5,15; CIL, VI, i 444; XII, 1905; ILS, 8863).

Впродовж небагатьох місяців Траян мав відносний спокій на нижньому Дунаї, невідомий з доби Доміціана. Цей спокій ґрунтувався на спокої сплюндрованих територій і нагадував затишок цвинтаря. Усе це дозволяло надати певного вигляду провінційному управлінню. Нова провінція Дакія (Dacia) охоплювала території, захоплені у 102 році (мезейське управління) та центральні райони країни, захоплені у 106 році та спеціально укріплені (Strobel, 1984, s.219; 1986, s. 921; Petolescu. 1985, s.45; Piso, 1993, s.5). Перший новий військовий диплом намісника Дакії походить з Рановаца (Верхня Мезія) і належить Дециму Теренцію Скаврину (D.Terentius Scaurianus) (Garbsch, 1989, s.137; Wachtel, 1990, s.473; Piso, 1993, s.10).

Наступна доля даків визначалася прагненням переможця створити умови для провінційного управління. В умовах структурованого населення дакійського царства та зруйнованих інфраструктур зробити щось на зразок Іудейського царства було неможливо. Старі традиції тут були зруйновані шляхом цілеспрямованого переселення, вигнання носіїв місцевих традицій та [с. 143] викоренення географічних, етнічних та соціальних зв'язків для того, щоб створити опору римського державотворення. Це робилося для створення умов, непридатних для опору римлянам. Чисельні римські підрозділи були представлені у всіх центрах майбутньої провінції. Почалася розбудова дакійського лімесу (Lachmann, Blume, Rudorff, 1868, s.92; Sherk, 1974, s.541-542). Основна робота покладалася на легіони - IV Flavia (Berzobis) та XIII Gemina (Arulum). Близько 12 допоміжних з'єднань контролювали відрізки римських доріг, що з'єднували населені пункти (Gudea, 1977, s.849; Strobel, 1984, s.85-87). Крім легіонів IV Flavia та XIII Gemina певний час в провінції знаходився і легіон I Adiutrix. (Protase,1977, s.993).

Порядок виконання функцій панування очолював намісник, що здійснював організацію правових форм та відповідав за набір рекрутів для допоміжних з'єднань (Piso,1993, s.6), які зміцнювали військові основи влади в провінції. Крім того, він займався і стягненням податків

та контрибуцій з місцевих жителів (Lactan, *De mortibus persecutorum*, 23,5: "Quae veteres adversus victos iure belli fecerant, et ille adversus Romanos Romanisque subiectos facere ausus est, quia parentes eius censui subiugati fuerant, quem Traianus Dacis assidue rebellantibus poenae gratia victor imposuit"; Glodariu, 1977, s.956; Martino, 1985, s.525), що повинні були перекривати державні витрати. До його функцій належала організація видобутку золота та срібла в центральних областях провінції. Для цього були залучені спеціалісти імператорського домену та гірські інженери, що прибули з Далмації (міста Піруста та Баридуса). Були утворені умови для створення "античної Каліфорнії" (за висловом Д.Каркопіно), що працювала на фінансові ресурси імперії (Mrozek, 1977, s.95; Martino, 1985, s.525).

Для того, щоб бездоганно працювала система адміністративного управління в Дакії, не можна було використати можливості провінційного самоуправління. Тому, в дакійських умовах римляни застосували практику утворення нових центрів. Адміністраційні потреби вели до невідкладної урбанізації провінції. Там, де старі структури поселень ще існували, Рим створював новий адміністративний центр, в якому концентрувалися і старі землевласники, але вже під управлінням та фінансовим контролем представників адміністрації та збирачів податків (Dio Cass., 68, 14,3; Колосовская, 2000, с. 186-191).

Цей процес урбанізації супроводжувався також процесами колонізації, викликані сильними втратами місцевого населення від двох військових кампаній Траяна. Чисельні римські громадяни *ex toto orbe Romano* (Eutrop., *Breviarium ab urbe condita*, 8, 6,2; Aurel.Victor, [с. 144] *Liber de Caesaribus*, 13, 4), в особливості з Сирії, Коммагени та Пальміри (Martino, 1985, s.524-525) поринули у квітучу країну ветеранів та провінціалів. Тому спостерігалися швидкі демографічні зміни і процеси романізації йшли швидше.

Новим центром провінції стала заснована після війни колонія *Ulpia Traiana Augusta Dacica Sarmizegetusa*, розташована на плоскогір'ї в горах Орештіє і замінила столицю попередніх дакійських царів (Daicoviciu, 1974, Sp.599; Strobel, 1984, s.226). Інші населені пункти були підпорядковані новому центру і забезпечили стабілізований рівень адміністративного провінційного підпорядкування. Крім цього, високий рівень урбанізації задовольняв змінам, пов'язаним з соціальними інтересами населення, що прибуло в наслідок колонізації та полегшувало проблеми постачання, оскільки всі ці пункти зв'язувала система римських доріг, збудованих військовими підрозділами вже в ході кампанії та декілька років після неї. Це зміцнювало систему клієнтських зв'язків, на яких ґрунтувалася римська монархія. Дакія стала прикладом швидкої романізації, котра була "соціальним осадом політичної верхності Риму та наслідком контактів, які під владним керівництвом склалися в римський спосіб життя" (згідно з А.Хейсом) (*Herrschaft und Freiheit im griechischrömischen Altertum*, 1965, s.113). Власне жителі старої Дакії, позбавлені географічних, етнічних та соціальних зв'язків, насильницьким шляхом знаходили відчуття нового способу життя, яке з терміном римського панування посилювалося і усувало будь-які думки про інший спосіб існування. Показово, що в джерелах немає жодної згадки про соціальні заворушення в провінції. Натомість, з провінції йшов набір в римську армію. Відомі, наприклад, навіть дві дві когорти, сформовані з даків Траяном та Адріаном, що згодом служили в Британії та на Євфраті (Колосовская, 2002, с 187).

В межах кількох десятиріч політичний ландшафт повністю змінився. З небезпечного сусіда (дакійського царства) на північ від Дунаю виникла провінція, яка була повністю замирена і швидко стала складовою частиною імперії. Вона була настільки органічною частиною держави, що коли імператор Адріан, через східні проблеми намагався залишити провінцію, представники римської верхівки відмовили його від цих задумів, посилаючись саме на наслідки римської колонізації та урбанізації провінції (Eutrop., *Breviarium ab urbe condita*, 8, 6,2; Fronto, *Principia historiae*, 8). Останній описує залишення Дакії як факт. Дослідники проте піддають джерело критиці і цей факт сумніву (Strobel, 1986, s.955). Тому, не зважаючи на важливість збереження стабільності внутрішньої [с. 145] особистих якостей імператора, питання про ліквідацію Дакії як провінції більше не ставилося до подій III ст.

Адріан навпаки почав застосовувати заходи по укріпленню дакійського лімесу та лімесних укріплень в гирлі Дунаю, щоб забезпечити захист провінції по всьому її кордону.

Підводячи підсумок дослідженню змін у зовнішній політиці Риму у відношенні Дакії, ми повинні констатувати, що у правління Траяна відбувся відхід від традиційної для I ст. зовнішньополітичної лінії римських імператорів. Політика стримування варварського середовища змінюється, оскільки виявилася неефективною. Більше того, політика Доміціана привела до утворення держави Децебала, яка була елементом самобутньої державності в Європі. В добу Траяна Рим повернувся до традиційної римської експансії, яка у випадку з Дакією виявилася більш ефективною, що і привело до значного територіального розширення Римської імперії. [с. 146]

Резюме російською та англійською мовами [с. 146-147]

ЛІТЕРАТУРА

- Амбразон М.Г. Монеты как средство пропаганды официальной политики Римской империи. – М., 1995.
Бандровський О.Г. Зовнішня політика Римської імперії в добу правління імператора Траяна (за даними Діона Кассія) // *Carpatica -Карпатика. Карпати в давнину. Матеріали міжнародного симпозиуму. -Ужгород, 2002.-Вип.15. -С.197-216.*
Колосовская Ю.К. Рим и мир племён на Дунае I-IV вв. н.э. – М., 2000.
Страбон. География / Пер. Г.А.Страгановского. – Л., 1964.
Ammianus Marcellinus. Ammiani Marcellini rerum gestarum libri qui supersunt. – Lipsiae, 1978. – Vol.I-II.
Aurelius Victor Sextus. Sexti Aurelii Victoris über de Caesaribus: Praecedunt origo gentis romanae et über de viribus illustribus urbis Romae. Subsequitur epitome de Caesaribus / Rec. F.Pichlmayr. – Lipsiae, 1966.
Berciu D. Die Daker im 1. Jahrhundert n. Chr. Die römische Eroberung // *Das Römische Reich und seine Nachbarn. Die Mittelmeerwelt im Altertum. Bd. IV. – Frankfurt am Main, 1983.*
Bichir Gh. Die Sarmaten an der unteren Donau im Lichte der neueren Forschungsergebnisse // *Pontica. – 1972. – 5. – S.137-149.*
Cassius Dio Cocceianus. Cassii Dionis Cocceiani Historiarum Romanorum quae supersunt. – Berolini, 1895-1931. – Bd.I-V.
Corpus Inscriptionum Latinarum / Consiliae et auctoritate Academiae litterarum regiae Borussicae editum. – Berolini – Lipsiae – Novi Eboraci, 1881-1986. – Vol.I-XXVII.
Eutropius. Eutropii ad urbe condita/ Rec. F.Rucchl. – Lipsiae, 1919.
Brandis CG. Dacia // *RE. – Berolini, 1901. – Sp. 1966-2110. – Bd 1V.2.*
Carcopino J. Les etapes de l'imperialisme romain. – Hachette, 1961.
Chaumont M.-L. L'Armenie entre Rome et l'Iran. De l'avenement [с. 147] d'Auguste a l'avenement de Diocletien // *ANRW. – Berlin – New York, 1976.-P.73-135.-BdIV.2.*
Concole P., Milns R.D. Neronian Frontier Policy in the Balkans: The Career of Ti. Plautius Silvanus // *Historia. – 1983. – S.180-186. – 32.*
Inscriptiones Latinae selectae. – Berolini, 1954-1955. – Vol.I-III. (ILS)
Cuntz O. Zum Briefwechsel des Plinius mit Traian // *Hermes. -1926.-S.187-201.-61.*
Dahlheim W. Struktur und Entwicklung des römischen Völkerrechts im 3. und 2. Jahrhundert v. Chr. – München, 1968.
Dahlheim W. Die Funktion der Stadt im römischen Herrschaftsverband // *Stadt und Herrschaft. Römische Kaiserzeit und Hohes Mittelalter. HZ-Beiheft. – München. 1982. – S.13-57. – Bd.7.*
Daicoviciu C. Siebenburgen im Altertum. – Bukarest, 1943.
Daicoviciu C. Sarmizegetusa // *RE. – 1974. – Suppl.XIV.*
Daicoviciu C. Dakien und Rom in der Prinzipatszeit // *ANRW. -Berlin – New York, 1977. – II. – Bd.6.*
Debevoise N.C. A Political History- of Parthia. – Chicago, 1938.
Dittrich U.-B. Die Beziehungen Roms zu den Sarmaten und Quaden im 4. Jahrhundert n. Chr. nach der Darstellung des Ammianus Marcellinus. – Bonn, 1984.
Dörner E. Daken und Sarmaten im Westen Rumäniens während des 2.-3. Jahrhunderts // *Apulum. –Budapest, 1971. –9. – S.670-694.*
Eck W. Senatoren von Vespasian bis Hadrian. Prosopographische Untersuchungen mit Einschluß der Jahres- und Provinzialfasten der Statthalter. – München, 1970.
Festus Rufus. Breviarium rerum gestarum populi Romani. – Lipsiae-Pragae, 1886.
Fink R. O. Roman military records on papyrus. – Ann Arbor (Mich), 1971.
Fisch J. Krieg und Frieden im Friedensvertrag. Eine universalgeschichtliche Studie über Grundlagen und Formelemente des Friedensschlusses. – Stuttgart, 1979.
Florescu F.B. Monumentul de la Adamklissi Tropaeum Traiani. –Bucuresti, 1959.
Florescu F. B. Das Siegesdenkmal von Adamklissi. Tropaeum Traiani. – Bonn, 1965.
Frank T. An Economic Survey of Ancient Rome V; Rome and Italy of the Empire. – Baltimore, 1940.
Fronto Marcus Cornelius. Correspondence of Marcus Cornelius Fronton with Marcus Aurelius Antoninus, Lucius Verus, Antoninus Pius, and [с. 148] Various Friends / Transl. C.R.Haines. – New York, 1920. – Volume 1.
Gage J. Quelques remarques sur la decapitation du roi Decebal // *Studii Clasice. – Bucuresti, 1986. – 24. – S.119-130.*
Garbsch J. Das älteste Militärdiplom für die Provinz Dakien // *Bayerische Vorgeschichtsblätter. – München, 1989. – 54. – S.137-149.*
Garzetti A. From Tiberius to the Antonines. A History of the Roman Empire AD 14-192. – London, 1974.
Gauer W. Untersuchungen zur Trajanssäule I: Darstellungsprogramm und künstlerischer Entwurf. – Berlin, 1977.
Gerov B. Die Einfälle der Nordvölker in den Ostbalkanraum im Lichte der Münzschatzfunde im 1. Das II und III Jahrhundert (104-284) // *ANRW. – Berlin – New York, 1977. – II 6. – S. 112-146.*

- Glodariu I. Die Landwirtschaft im römischen Dakien // ANRW. -Berlin – New York, 1977. – II. 6. – S.942-963.
- Groag E. Lusius Quietus // RE. – 1927. – XIII. 2. – Sp. 1874-1903.
- Gsel S. Essai sur le regne de l'empereur Domitien. – Paris, 1894.
- Gudea N. Der Limes Dakiens und die Verteidigung der obermösischen Donaulinie von Trajan bis Aurelian // ANRW. – Berlin -New York, 1977. – II. Bd.6. – S.849- 888.
- Halfmann H. Itinera principum. Geschichte und Typologie der Kaiserreisen im Römische Reich. – Stuttgart, 1986.
- Hanslik R.M.Ulpianus Traianus // RE.X. – Stuttgart, 1965. – Sp.1035-1113.
- Herrschaft und Freiheit im griechisch-römischen Altertum // Summa Historica. – Berlin, 1965.
- Jones B.W. The Emperor Domitian. – London, 1992.
- Ioannes Lydos. Joannes Lydes on Power or Magistracies of Roman state. – Philadelphia, 1983.
- Iulianus. Caesares. Juliani imperatoris quae supersunt. – Lipsiae, 1876.
- Klose J. Roms Rlientei-Randstaaten am Rhein und der Donau. Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlichen Stellung im 1. und 2. Jh. n. Chr. – Breslau, 1934.
- Köstlin E. Die Donaukriege Domitians. – Tübingen, 1910.
- Kriton. Getika // Jacoby F. Die Fragmente der griechischen Historiker (F Gr Hist). III: Geschichte von Staedten und Voelkern (Horographie und Ethnographie) B: Supplement nos 323-334. Vol. II: Notes addenda corrigenda index. – Leiden, 1954.
- Lachmann K., Blume F., Rudorff A. Hgg. Die Schriften der römischen Feldmesser I. – Berlin, 1868.
- Lactancius Lucius Firmanus. De mortibus persecutorum // Corpus [c. 149] Scriptorum Ecclesiasticorum Latinarum. – Vindobonae. 1893. – Bd.27.
- Martino F. de. Wirtschaftsgeschichte des alten Rom. – München, 1985.
- Möcsy A. Zur Periodisierung der frühen Sarmatenzeit // AAH. -1954. 4.-S.83-124.
- Möcsy A. Pannonia and Upper Moesia. – Boston-London, 1974.
- Mrozek S. Die Goldbergwerke im römischen Dazien // ANRW. -Berlin – New York, 1977. – II. Bd.6. – S.95-111.
- Orosius Paulus. Pauli Orosii Historiae adversus paganos libri VII. -Lipsiae. 1889.
- Patsch C. Der Kampf um den Donaauraum unter Domitian und Trajan. Beiträge zur Völkerkunde von Südosteuropa V/2 // Sitzunberichte Akademie der Wissenschaften zu Wien. Philosoph.-hist. Bd.217. f. 1. -Wien, 1937. – S. 101-129.
- Petrus Patricius. Historiarum fragmenta. Excerpta de legationibus // Historiarum Graeca. – Parisiis, 1851.
- Petolescu C.C. L'organisation de la Dacie sous Trajan et Hadrien // Dacia. – Bucuresti, 1935. – N.S. 29. – P.42-67.
- Picard G.-Ch. Les trophées romains. Contribution à l'histoire de la religion et de Part triomphal de Rome. – Paris, 1957.
- Piso I. Fasti Provinciae Dacia I. Die senatorischen Amtsträger. -Bonn, 1993.
- Plinius Caius Caecilius Secundus. Letters and panegyricus. -Cambridge (Mass.) – London, 1969.
- Poulter A.G. Frontier Peoples beyond and behind the Limes: The Impact of the Native Population upon the Lower Danubien Frontier // Akten des 14. Internationalen Limeskongress in Carnuntum I. – Wien, 1990. S.145-148.
- Premerstein A. von Das Attentat der Konsulare auf Hadrian im Jahre 118 n.Chr. Leipzig, 1908.
- Protase D. Der Forschungsstand zur Kontinuität der bodenständigen Bevölkerung im römischen Dazien (2.-3. Jahrhundert) // ANRW. Berlin -New York, 1977. – II. Bd.6. – S.987-999.
- Rogers P.M. Domitian and the Finances of State // Historia. – 1984. -33.-S.57-69.
- Schmitt M.T. Die römische Außenpolitik des 2.Jahrhunderts n.Chr.: Friedenssicherung oder Expansion. – Stuttgart, 1997.
- Roman Papers 1-11. – Oxford. 1979.
- Sherk R.K. Roman Geographical Exploration and Military Maps // ANRW. – Berlin – New York. 1974. – II. Bd. 1. – P.542-563.
- Smallwood E.M. Documents Illustrating the Principates of Nerva, [c. 150] Trajan and Hadrian. – Cambridge, 1966.
- Speidel M. The Captor of Decebalus. New Inscription from Philippi //JRS. – 1970. – 60.-S. 142-159.
- Stehlik G. Die epigraphischen Zeugnisse für die Kriege Roms von Augustus bis Commodus. – Wien, 1969.
- Stein A. Die Legaten von Moesien. – Budapest, 1940.
- Strack P.L. Untersuchungen zur römischen Reichsprägung des zweiten Jahrhunderts I. Die Reichsprägung zur Zeit des Traian. – Stuttgart, 1931.
- Strobel K. Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans. Studien zur Geschichte des mittleren und unteren Donaauraumes in der Hohen Kaiserzeit. – Bonn, 1984.
- Strobel K. Die Donaukriege Domitians. – Bonn, 1989.
- Syme R. The Imperial Finances under Domitian, Nerva and Trajan // JRS. - 1930.-20. -P.45-58.
- Suetonius Tranquillus Gaius. – London, 1979.
- Tacitus Cornelius Publius. P.Cornelii Taciti libri qui supersunt. -Lipsiae,1960-1962. – Vol.I-II.
- Täubler E. Imperium Romanum I. Studien zur Entwicklungsgeschichte des Römischen Reiches I. Die Staatsverträge und Vertragsverhältnisse. – Leipzig, 1913.
- Tudor D. Le ponts romain du Bas Danube. – Bukarest, 1974.
- Vidman L. Fasti Ostienses. – Praga, 1982.
- Vulpe R. Muntenia si Moldova de Jos in timpul lui Traian in lumina unei noi lecturi a papirul Hunt// Studii Clasiche. – 1960. – 2. – P.337-357.
- Vulpe R., Barnea I. Din Istoria Dobrogei II. Romani ia Dunărea de Jos. – Bucuresti, 1968.
- Wachtel K., War D. Terentius Scaurianus der erste Statthalter Dakiens? // Klio. – 1990. – 72. – S.473-482.
- Xiphilinos. Dione excerptae historiae ab Ioanne Xiphilino. – Athen, 1937.

[c. 151]

Бандровський О.Г. «Дакійська політика» Римської імперії від Доміціана до Траяна // Carpatica – Карпатика. –Ужгород, 2007. –Вип. 36. –С. 125-151.